

Kərimov Samir

*tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA Lankaran Regional Elmi Mərkəzinin işçisi*

ATROPATENA İLƏ ALBANIYANIN MADDİ MƏDƏNİYYƏTLƏRİNİN OXŞAR VƏ FƏRQLİ CƏHƏTLƏRİ

Azərbaycan xalqının maddi mədəniyyət irsinin araşdırılmasında Atropatena dövləti və onun maddi mədəniyyətinin öyrənilməsi xüsusi yer tutur. Atropatenanın maddi mədəniyyəti arxeologiyada ən zəif tədqiq olunmuş sahələrdən biridir. Odur ki bu dövlətin maddi mədəniyyətinin arxeoloji materiallar və yazılı mənbələrlə müqayisəli şəkildə tədqiqinə böyük ehtiyac vardır. Atropatena maddi mədəniyyətinin araşdırılması həm də qədim dövlətçilik tariximizin öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onu da qeyd etmək ki, Qafqaz Albaniyasının maddi mədəniyyətini səciyyələndirən kifayət qədər arxeoloji abidələr aşkarlandığı və onlarda genişmiqyaslı arxeoloji tədqiqatlar aparıldığı halda, Atropatena abidələri zəif öyrənilmişdir. Xüsusilə Şimalı Azərbaycan ərazisindəki Atropatenaya aid abidələrdə lazımi arxeoloji tədqiqat işlərinin aparılmaması bu dövlətin maddi mədəniyyəti ilə bağlı elmdə müəyyən boşluqların yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri indiyədək Atropatena dövlətinin sərhədlərinin və arxeoloji abidələrinin dəqiq arealının müəyyənləşdirilməmiş olmasıdır.

Atropatena maddi mədəniyyətinin öyrənilməsinə tarixşünaslıqda ilk cəhdlər İ.Ə.Əliyev və A.H.Fazili tərəfindən edilmişdir. Hər iki müəllifin Atropatena dövlətinin tarixinə həsr etdikləri əsərlərində maddi mədəniyyət məsələləri daha çox Cənubi Azərbaycan və İran abidələri əsasında tədqiq olunmuş, demək olar ki, Şimalı Azərbaycandakı arxeoloji abidələrə diqqət yetirilməmiş, əsasən, Mingəçevir və Təzəkənd qazıntıları ilə bağlı müəyyən paralellər aparılmışdır.

Akademik İ.Ə.Əliyev 1989-cu ildə nəşr olunmuş "Atropatena tarixinin oçerkləri" əsərində Almaniya Arxeologiya İnstitutunun Cənubi Azərbaycan və İran

ərazisində mövcud olan arxeoloji abidələrdə aparıldığı tədqiqatlara əsasən, bu dövlətin maddi mədəniyyəti ilə bağlı bəzi qənaətlərə gələrək, müəyyən mülahizələr irəli sürmüşdür [Алиев, 1989, с. 56–61]. Müəllif əsərində Atropatena şəhərlərinin lokallaşdırılması, inşaat texnikası və memarlıq xüsusiyyətləri, dini etiqadları və dəfn adətləri, keramika məmulatları və s. bağlı ümumiləşdirmələr aparmışdır. İ.Əliyev Atropatena keramikasının təkamülünü iki inkişaf mərhələsinə bölmüşdür ["Azərbaycan tarixi", II c., 2007, s. 336–337]. Bir sıra tədqiqatçılar isə Atropatena keramikasının inkişafının bu cür xronoloji bölgüsü ilə razı deyillər və bu onlarda müəyyən suallar doğurur.

A.H.Fazilinin 1992-ci ildə çap olunmuş "Atropatena e.ə IV – e.ə VII əsrlərdə" adlı əsərində Təxti Süleyman, Germi, Ərdəbil, Muğan düzü, Təzəkənd və digər yerlərdə aparılan arxeoloji tədqiqatlar əsasında Atropatenanın şəhər mədəniyyəti, təsərrüfat həyatı və sənətkarlığı, ticarət əlaqələri və s. məsələlərinə toxunulmuşdur [Fazili, 1992, s. 5–16].

Qeyd etmək ki, hər iki müəllifin əsərində maddi mədəniyyət məsələləri ümumi cəhətlərə malikdir və demək olar ki, bir-birini təkrarlayır. Onların fikrincə, Atropatena ərazisində yalnız küp qəbirlərdə dəfn etmə geniş yayılmış və digər qəbir tiplərinə rast gəlinməmişdir. Küp qəbirlər Atropatenada əsas qəbir tipi olsa da, son tədqiqatlara əsasən, burada, ən azı, üç qəbir tipinin geniş yayıldığını söyləmək olar. Atropatenada küp qəbirlərlə yanaşı, daş qutu və torpaq qəbirlər də səciyyəvi olmuşdur. Son illər ərzində Naxçıvan və Cənub-Şərqi Azərbaycanın cənub-şərqində aparılan arxeoloji tədqiqatlar bunu deməyə əsas verir [Ristvet L., Gognik H. və d., 2012, p. 366–376; Гошгарлы, 2012, с. 51–53] Antik dövrə

aid küp qəbirlərin Qafqaz Albaniyası və Şərqi Gürücüstan ərazisinə məhz Atropatenedən yayılması fikrini daha məqsədamüvafiq hesab etmək olar [Əsədov, 2018, s. 27].

Əksər tədqiqatçıların fikrincə, küp qəbirlərdə dəfn etmə zərdüştilik ehkamları ilə bağlı olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, hər üç qəbir tipinin dəfn avadanlığı çox hallarda eyniyyət təşkil edir.

Atropatena dövləti Qafqaz Albaniyası ilə geniş siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrə malik olmuşdur. Tarixi hadisələrin gedişatından asılı olaraq, bu dövlətlərin maddi mədəniyyətində də oxşar cəhətlər mövcud olub. Bu özünü daha çox dəfn adətlərində və saxsı məmulatların istehsalında göstərir. Lakin Atropatena Qafqaz Albaniyası əlaqələri arxeoloji baxımdan kifayət qədər öyrənilmədiyindən bu məsələlərə lazımi səviyyədə diqqət yetirilməmişdir. Elmi ədəbiyyatda isə bu əlaqələrə daha çox Parfiya təsiri kimi yanaşılması fikri kökündən yanlışdır.

Ellinist mədəniyyətin hər iki dövlətin maddi mədəniyyətinə təsirini müəyyən arxeoloji faktlar təsdiqləsə də, bu dövlətlərin maddi mədəniyyəti yerli zəmin əsasında formalaşmışdır.

Atropatena və Qafqaz Albaniyasının maddi mədəniyyətlərində həm də fərqli cəhətlərin olmasına təbii yanaşmaq lazımdır. Atropatenedə istehsal olunan saxsı qabların böyük qrupunu zoomorf qablar təşkil etmişdir. Həmin qablar hazırlanma texnikasına və bədii məziyyətlərinə görə Qafqaz Albaniyasının zoomorf saxsı məmulatından fərqlənir. İ.A.Babayev Qafqaz Albaniyasının şəhər yerlərində və nekropolla-

rında təsadüfi hallarda zoomorf qablara rast gəldiyini, bu cür yüksək bədii tərtibatlı qabların daha çox Mingəçevirdən tapılmasını, onların çox cüzi hissəsinin Antik dövrə aid olmasını qeyd etmişdir [Бабаев, 1990, c.138].

Atropatenedə antik dövrdə zoomorf qablar daha kütləvi şəkildə istehsal olunmuşdur. Bunu arxeoloji qazıntıların nəticələri də sübut edir. Lerik, Yardımlı, Cəlilabad və Germidə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı xeyli miqdarda Atropatena maddi mədəniyyətini səciyyələndirən zoomorf qablar tapılmışdır [Kərimov, s.74–79; "Azərbaycan tarixi", II c., 2007, s. 337; Кошкарлы, 1992, c.79–93; Eminli, İskəndərov, 2015, s. 212–215].

Atropatenedə zoomorf qablar daha geniş arealda yayıldığı halda, Qafqaz Albaniyası ərazisində onların yayılma arealı bir qədər məhduddur. Həmçinin Atropatena zoomorf qabları arxaikdir. Zoomorf qabların əksəriyyəti gündəlik məişətdə deyil, müəyyən dini ritualların yerinə yetirilməsi üçün istehsal edilmişdir. Qafqaz Albaniyasından fərqli olaraq, Atropatena ərazisində zoomorf qablara daha çox təsadüf olunması bu dövlətlərin dini-ideoloji görüşlərindəki müəyyən fərqlərlə bağlı idi. Buna baxmayaraq, bu dövlətlərin maddi mədəniyyətləri ümumi tarixi köklərə malik olmuş, müəyyən lokal fərqlər isə onların maddi mədəniyyətinin zənginliyini əks etdirmişdir.

Beləliklə, arxeoloji materialların müqayisəli təhlili əsasında belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Atropatena maddi mədəniyyəti antik dünyanın mədəni yenilikləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmuş və inkişaf etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi. II c., Bakı, "Elm", 2007, 520 s.
2. Eminli C.T., İskəndərov E.Ə. Antik dövr üzrə Lerik arxeoloji ekspedisiyasının apardığı tədqiqatların nəticələrinə dair (2012–2013-cü illər). Azərbaycan Arxeoloji Tədqiqatlar 2013–2014. Bakı, 2015, 420 s.
3. Əsədov V. Azərbaycanın küp qəbirləri. Bakı, "AF Politrat", 2018, 240 s.
4. Fazili A.H. Atropatena e.ə IV–VII əsr. Bakı, "Elm", 1992, 216 s.
5. Kərimov S.K. Lerik rayonunun arxeoloji abidələri. Bakı, "Araz", 2006, 163 s.
6. Ristvet L., Gognik H., Baxşəliyev V.B., Aşurov S.H. Oğlanqalada Azərbaycan–Amerika birgə arxeoloji qazıntıları (Şərur rayonu). Azərbaycan Arxeoloji Tədqiqatlar 2011. Bakı, 2012, s. 360–378
7. Алиев И.Г. Очерки истории Атропатены. Баку, «Азернешр», 1989, 159 с.
8. Бабаев И.А. Города Кавказской Албании (в IV в. до н.э – III в. н.э.) Баку, «Элм», 1990, 234 с.
9. Гошгарлы Г.О. Типология погребальных памятников античного периода на территории Азербайджан. Баку, «Элм», 2012, 248 с.
10. Кошкарлы К.О. Пештасарской некропол Изв. АН Азерб. ССР. Серия истории, философии и права, 1992, №1–2, с.79–93